

TUVA TÜRKÇESİNİN TARİHİ GELİŞİMİ VE ÜZERİNDE YAPILAN ÇALIŞMALAR

DR. EKREM ARIKOĞLU

Tuva Türkleri 20. asra kadar, diğer Türk topluluklarında olduğu gibi, ayrı bir alfabeyle sahip değillerdi. Orhun Yenisey bengi taşlarında yer alan Köktürk alfabeli metinler tabiidir ki tüm Türklerin ortak malı idi. Köktürk yazılı bengi taşların bir kısmının Tuva sınırları içerisinde yer alması, diğer büyük bir kısmının ise Tuva'ya sınır ülkelerde bulunması, bu eserlere en fazla Tuva Türklerinin sahip çıkmasını gerektirirdi. Bunu söylemek için sadece bu eserlerin Tuva'da veya yakınında bulunmasından hareket etmiyoruz. Bengi taşlardaki dil özelliklerinin Tuva Türkçesiyle olan yakınlığı da buna bir sebeptir. Ancak bu benzerlikleri ortaya koymak ayrı ve kapsamlı başka bir çalışmanın konusudur. Durum böyleyken, Tuva dil araştırmalarında, özellikle Tuvalı araştırmacıların, Köktürk bengi taşlarındaki Türkçeyi son yıllara kadar gerektiği gibi sahiplenmediklerini görüyoruz. Bunu normal görmek gerekir çünkü; eski Türkçenin araştırılması sadece Tuvalıları değil tüm Türk topluluklarını bir dile götürecektir. Bu da zamanın komünist sisteminin yapmak istediğinin tam tersi bir durumdur. Ancak Sovyetlerin çöküşüyle eski Türkçe hakkında yapılan çalışmalar artmış günümüz Tuvacasıyla Köktürk metinleri arasındaki paralelliklerden hareketle Tuvalılar “bu bengi taşlar bizim” demeye başlamışlardır. Bu konuda yapılmış bir çalışmadan bir paragraf alalım:

“Eski Türk, Uygur ve Kırgız zamanlarında (VI-IX.yy.) bengi taşlara ve kayalara yazılan 130'dan fazla abideden 102 tanesinin Tuva sınırları içerisinde çıkarılması kayda değer... Diğer Türk dillerine göre, Tuvacanın eski Türkçeye ses bilgisi, şekil bilgisi ve kelime hazinesi yönüyle daha yakın olduğunu akademi üyesi İ.A. Batmanov göstermiştir. Batmanov'un düşüncesine göre Yenisey bengttaşlarını yazanların özünü Tuvaların ataları teşkil etmektedir. Batmanov'dan önce aynı düşünce S.E. Malov tarafından ileri sürülmüştür. Bunlardan başka B.M. Nadalyev Tuvacayı eski Türkçeye çok yakın olarak görmüştür. Burada es-

*ki Türkçenin Tuva topraklarında bulunan bazı bengi taşlarındaki şekliyle Tuva-
ca arasındaki benzerlikleri gösterelim...”¹ Yazar makalesinin bundan sonraki
bölümünde birçok kelimenin eski Türkçe ve Tuvacadaki şekillerini karşılaştı-
rmalı olarak vermektedir. Tuva dili uzmanı yazarın aynı zamanda Tuva parlâ-
mentosu başkanı olduğunu belirtmemiz gerekir.*

Prof. Dr. A. B. Ercilasun, Tuva Türkçesinin eski Türkçeye yakınlığını ka-
bul etmekle beraber, “... Köktürk-Uygur-Karahanlı edebî dil çizgisine fonetik
olarak en yakın ağız ve lehçeler, vokal uyumlarının bozulmadığı Özbek ağızla-
rı, aşırı *i*’leşmeye ve ilk hecede *a>e* değişmesine uğramamış Doğu Türkistan Uy-
gur ağızları ile Tatar Türkçesidir”² görüşündedir.

Köktürk yazısından sonra diğer Türk topluluklarının çoğu Arap yazılı alfa-
be kullanmışlardır. Buna sebep olan en önemli unsur şüphesiz din değişikliğidir.
Oysa Tuvalarda bu değişiklik olmamıştır. Uygur, Kırgız, uzun zaman da (XIII-
XVII. yy.) Moğol hâkimiyetinde kalan Tuvaların dili, Moğolcadan büyük oran-
da etkilenmiştir.

Tuva Türkçesi metinleri ilk defa 19. asrın ilk yarısında derlenmiştir.
“G.I.Spasskiy günümüz Hakasya topraklarında iki Tuvayla karşılaşmış ve on-
lardan az da olsa derleme yapmıştır... Tuvaca derleme yapan ikinci kişi ise 1847
yılında Tuva’nın Toju bölgesine gelerek çalışmalarında bulunan Finli Matiyas
Aleksandr Kastern olmuştur.”³

Tüm Sibiryâ’yı gezerek Türk topluluklarından metinler derleyen Radloff
hem bu derlediği metinleri, hem de yaptığı yolculuklar sırasında tuttuğu notları
yayımlamıştır. Bu gezi notlarından anladığımız kadarıyla Radloff’un Tuva
Türklerinin içine girerek onlardan metin derlemesi hiç de kolay olmamıştır.⁴
1861 yılının 4-7 Temmuz tarihlerinde Tuva’nın Kara-Höl (Karagöl) civarında

1 Bişeldej, K.A., “Tıva Dil Bolgaş Öske Dıldar”, *Tıva Dil Bolgaş Çugau Kulturazı*, Kızıl 1993, s. 63-64.

2 Ercilasun Prof. Dr. A.B., “Köktürkçe ile Tatar Türkçesi Arasındaki Benzerlikler” *Türk Kültürü Araştırmaları Prof. Dr. Zeynep Korkmaz’a Armağan*, Yıl XXXII/1-2, TKAE, Ankara 1996, s. 147.

3 Dorju, Ç.M., “Ögbelerivis İnçaar Çugaalap Çoraannar”, *Tıva Dil Bolgaş Çugau Kulturazı*, Kızıl 1993, s. 55.

4 Radloff, W., (Çev. Prof. Dr. A. Temir), *Sibiryâ’dan 3*, MEBY İstanbul 1994, s. 195-224.

yaşayan Tuva Türklerinden derlemeler yapan Radloff, bu derlemeleri *Nareçiya Tyurkskih Plemen, Jivuşçih V Yujnoy Sibiri Djungarskoy Stepi* adlı 10 ciltlik eserinin birinci cildinde yayımlamıştır. Adı geçen eserdeki Tuva Türkçesi metinlerinin bir bölümü R.R. Arat tarafından Lâtin alfabesine aktarılmış ve O. F. Sertkaya tarafından *Güney Sibiry Türkçesi Metinleri*⁵ adı altında yayımlanmıştır.

Radloff Tuvacayı “Soyoniscer Dialekt” olarak adlandırır. Sayan (Soyon) dağlarının güneyinde yaşayan Tuvalara bu ad, aynı dağların kuzeyinde yaşayanlar tarafından verilmiştir.

Radloff’un *Opit Slovarya Tyurkskich Nareçiy* adlı eserine de derlemelerde elde edilen metinlerden alınan Tuvaca kelimeler girmiştir.

Radloff’tan sonra Tuva Türkçesi hakkında en ciddî ilmî araştırmalar, Hakas Türklerinden olan Türkolog Nikolay Fedoroviç Katanov tarafından yapılmıştır. Katanov, 1889 yılının 15 Mart tarihinden 28 Ağustos tarihine kadar, beş buçuk ay Tuva’da yaşayarak çeşitli edebî metinler, dil araştırmaları için malzemeler derler. Katanov’un bu derlemeleri, Radloff’un *Obraztsı Narodov Literatırı Tyurkskih Plemen* adlı eserinin dokuzuncu cildinde yayımlanmıştır.⁶ Bu eserdeki metinlerin de bir bölümü R.R. Arat’ın eserinde bulunmaktadır.⁷

Bu derlemelerden faydalanan Katanov *Opit İssledovaniya Uryanhayskogo Yazıka s Ukazaniem Glavneyşih Rodstvennih Otnoşeniy Yego k Drugim Yazıkam Tyurkskogo Kornya* adlı çalışmasını önce fasiküller hâlinde, daha sonra bütün olarak 1903 yılında Kazan’da bastırmıştır. Eserin adından da anlaşılacağı gibi Katanov Tuvacayı “Uryanhayskogo Yazık” (Uryanhay Dili) olarak adlandırmaktadır. Eser; giriş, gramer, kelime çeşitleri, cümle bilgisi, metin örnekleri, sözlük, Tuva hakkında bibliyografya bölümlerinden oluşan 1600 sayfa hacminde bir çalışmadır. Eserin sözlük bölümünde kelimelerin Rusça karşılıkları verilmiştir. Ancak bu bölümde kelimelerin çekim eki almış şekilleri de sözlüğe girmiştir. “Eserin gramer bölümünde bazı Tuvaca kelime veya eklerin kırkın üze-

5 Arat, R.R., (Hazl. Sertkaya, O.F.), *Güney Sibiry Türkçesi Metinleri*. TKAE, Ankara, 1994, s. 1-17.

6 Sat, S.Ç., *Tıva Dıldı Şinçilep Kelgeniniñ Töögüzünüñ Oçerigi*. Kızıl 1964, s. 33.

7 R.R., *a.g.e.*, s. 20-34.

rinde Türk lehçe veya şivesiyle karşılaştırmalı şekilleri verilmektedir. Eser bu karşılaştırmalı gramer yönüyle Türkolojinin ilk ciddi çalışmalarından biridir.”⁸

Gerek Radloff’un gerek Katanov’un bu çalışmaları Tuva Türkçesinin kısa yazılı tarihinin araştırılması açısından önemlidir. Günümüz Tuva yazı dilinde bulunmayan veya değişikliğe uğramış pek çok şekil ve söz bu metinlerde yer almaktadır. Dolayısıyla Tuva Türkçesinin en azından 20. asırda uğradığı değişimi inceleme şansına sahibiz. Bunu yapmak için Radloff ve Katanov’un yaptığı derlemelerin sağlıklı olduğuna güvenmemiz gerekir ki yapacak başka da bir şey yoktur.

“1920’li yıllardan önce Tuvalıların %1-1.5’u okuryazardır. Bu okuryazar kişiler de yukardan aşağıya yazılan Uygur kökenli Moğol alfabesini kullanmaktadır ve yazışmalar da Moğolcayla yapılmaktadır. 1925 yılında çıkmaya başlayan Şın gazetesi ‘o zamanki adı Ünen idi’ Moğolca eserlere örnek olarak gösterilebilir.”⁹

Tuva Türklerinin kendilerine ait alfabe yapma çalışmalarına 1920’li yıllarda başladığını görüyoruz. Diğer Türk topluluklarında önce Arap, Kiril, kısa süre Lâtin ve ardından yine Kiril şeklinde devam eden alfabe kullanımı, Tuva Türklerinde farklıdır. *“Sovyet devleti Tuva halkına alfabe hazırlama işini üzerine alarak, 1927 yılında, Buzıkayev adında birine ‘Tuva çocuklarına ilk alfabe’ adında bir çalışma yaptırır. Bu alfabe Sovyet devletinin komünist partisinin Tuva halkı için kafa yorduğunun (!) bir göstergesidir. Fakat alfabe Kiril harfleriy-le olduğundan Tuvalarca kabul edilmemiştir.”¹⁰* Çünkü Tuvalar o zaman bağımsızdırlar ve bu bağımsızlıklarını 1944 yılına kadar korumuşlardır.

“1929 yılının 20 Ekim-10 Kasım arasında yapılan Tıva arattın revolyus-tuğ namı (Tuva Halkının Devrimci Partisi)’nin 8. büyük toplantısında diğer konularla birlikte alfabe yapımı da konuşulur.”¹¹ Toplantıda Tuva alfabesi

8 Sat, S.Ç., a.g.e., s. 36.

9 Sat, S.Ç., a.g.e., s. 47.

10 Sat, S.Ç., a.g.e., s. 48.

11 Sat, S.Ç., a.g.e., s. 48.

yapılması kararı alınmıştır. Bu karar gereğince Tuvacaya uygun Lâtin harfli bir alfabe yapımı için Moskova ve Leningrad Üniversitelerinden yardım istenir. “Leningrad Üniversitesinde S.E. Malov başkanlığında bir heyet yeni Türk alfabesini örnek alarak Tuva alfabesi hazırlar. Moskova Üniversitesinde ise E.D.Polizanov, A.N. Suhotin, N.F. Yakovlev, L.D. Pokrovskiy, K.A. Aleverdov’un çalışmasıyla bir alfabe hazırlanır. Çalışmalar A.A. Palmbah tarafından o zaman Moskova Üniversitesinde öğrenci olan Tuvalıların da bulunduğu bir toplantıda birleştirilir.”¹²

1930 yılının 15 Mart’ında Moskova’dan Tuva’ya bir araştırma heyeti gönderilir. Heyetin başında L.D. Pokrovskiy bulunmaktadır. Bu heyetin içinde bulunan A.A. Palmbah ve H.M. Seyfulin bu tarihten sonraki hayatlarını Tuvaca araştırmalarına hasredeceklerdir.

28 Haziran 1930 tarihinde Tuva hükûmeti alfabenin kabul edildiğine dair karar alır. Bir iki ufak değişiklikle alfabe günümüz Türkiye Türkçesi alfabesiyle aynıdır. 1932 yılında, üç bin kelimelik ilk Tuvaca-Rusça sözlük hazırlanır. O tarihlerde düşünölmeye başlanan Tuvacanın anlatımlı (Tuvacadan Tuvacaya) sözlüğünün yapılması çalışması günümüze kadar bitirilememiştir. Oysa Rusçadan-Tuvacaya, Tuvacadan-Rusçaya defalarca sözlük çalışması yapılmış ve bastırılmıştır. Öyle zaman gelmiştir ki Tuva aydınları Rusçayı kendi dillerinden daha iyi bilmekle övünür olmuştur. Bu bize, günümüzde, biraz da övünç vesilesi sayarak; “Benim oğlanın Almancası Türkçesinden daha iyi.” (Hoş, Türkiye’de de İngilizcesi Türkçesinden daha iyi diyorlar.) diye övünen “Alamancı”larımızın durumunu hatırlatmaktadır. Burada trajik olan durum gençlerin bir yabancı dili iyi bilmesi değil, kendi dilini bilmemesidir.

1930’lu yıllarda Tuvalılar kendi alfabelerini hızla öğrenmeye ve çeşitli edebî ürünlerini yayımlamaya başladılar. Daha çok komünist sistem tarafından yetiştirilmiş öğretmenler tarafından, okullarda eğitim öğretim yapılıyordu. İlk yayımlanan eserler birden fazla yazarın bir araya gelerek oluşturduğu antoloji türü eserlerdir. “Yine bu yıllarda çıkmaya başlayan Şın, Areze Şını, Hostug Arat

12 Sat, S.Ç., a.g.e., s. 49.

gibi gazetelerde edebî ürünler yayımlandı. *Bistiñ Ajul, Biçii Turguzukçular, Çaa Oruk, Ööreniili* gibi ders kitapları da bu yıllarda basıldı... 1937 yılında A.S. Puşkin'in ölümünün yüzüncü yılı münasebetiyle, şiirlerinden derlemeler "*Kapitan Uruu*" adıyla ilk defa Tuva Türkçesine çevrildi."¹³

1930'lu yılların sonuna gelindiğinde Lâtin kökenli Tuva alfabesinden Kiril kökenli Tuva alfabesine geçiş tartışmaları başladı. Ülke bağımsız olmasına rağmen yönetimi tamamıyla komünistler ele geçirmişlerdi. 1930'lu yılların sonunda başlayan ve 1950'li yılların ilk yarısına kadar devam eden milliyetçilerin yargısız infazı¹⁴, komünistlerle iş birliğine giden her yolun önüne çıkmak isteyenleri korkutmuştu. Yönetim de bütünüyle komünistlerin eline geçtiğinden Kiril kökenli alfabeğe geçiş direnç yerine resmî organların desteğiyle olmuştur. Burada dikkate değer olan Kiril kökenli alfabeğe geçiş kararı alan Tuva hükûmetinin bağımsızlığını resmen de olsa, hâlâ koruyor olmasıdır. 1941 yılının Nisan ayında toplanan Tuva hükûmeti: "*Devrimci kültürü geliştirmek ve onu SSCB'nin halklarının sosyalist kültürüne yakınlaştırmak, millî Tuva alfabesini ve edebî dilini yeni yüksek seviyeye çıkarmak ve işçi kitlelerini Marksizm Leninizm bilgileriyle iyi şekilde donatmak.*"¹⁵ gerekçeleriyle Lâtin kökenli alfabaden Rus kökenli alfabeğe geçme kararı alır. Lâtin kökenli alfabenin yapımında da büyük pay sahibi olan A.A. Palmbah Rus kökenli alfabenin hazırlanması için görevlendirilir. A.A. Palmbah Leningrad ve Moskova üniversitelerinden çeşitli bilim adamlarıyla görüşür. Alfabe yapım çalışmaları bittikten sonra Tuva hükûmeti 8 Temmuz 1941 tarihinde bu yeni alfabeği kabul eder. Alınan karara göre 1941-1944 yeni alfabeğe geçiş yılları olacaktır.

11 Ekim 1944 tarihinde Tuva hükûmeti kendi verdiği kararla Sovyetler Birliği mandası altına girdi.

13 Sürün-ool, S.S., Orgu, K.H., *Tıva Çogaal (Başki Uçilişeziniñ Surguuldarınga)*, Kızıl 1987, s. 3-4.

14 Bu konuda ayrıntılı bilgi için *Ulug Hem* dergisinin 75. sayısına (Kızıl 1990) bakılabilir. Bu dergiden bir paragraf: "*Memorial niitleniniñ keşigünneri silerni 30, 40 bazı 50 çıllarda Tıvaga bolup turgan hannıg repressiyaga tavarışkan, aktıg çerge ölürken kijilerniñ arıg çaagay öndür adın katap egitkeş, möñgejider turaskaal turguzar buyannıg herekke ulug-huuñarnı kiiřiştireriñerni dilep tur bis., s. 141-142*" (Anma toplantısının üyeleri! Sizleri, 1930, 40, 50'li yıllarda Tuva'da yapılan kanlı soy kırımına uğrayarak, suçsuz yere öldürülen insanların temiz, iyi adlarını yeniden vermek, itibarlarını iade etmek, bu adları sonsuza kadar yaşatmak için yapılacak anıta yardımcı bulunmaya davet ediyoruz.)

15 Sat, S.Ç., *a.g.e.*, s. 52-53.

1945 yılında Tuva'nın dilini, tarihini, folklor ve edebiyatını araştırmak amacıyla "Tıvanıñ dil, literatura bolgaş töögününñ ertdem-şinçilel institudu" (TDLTEŞİ) (Tuvanın dil, edebiyat ve tarih bilim-araştırma enstitüsü) kuruldu. Enstitü kurulduktan sonra Tuva Türkçesiyle ilgili çalışmaların hemen hepsinin, bu enstitü bünyesinde çalışan bilim adamları tarafından yapıldığını görüyoruz. Enstitüde öncelikle Tuva ders kitapları bastırılmıştır.

Tuvaca, ders kitapları basılıp okutulmasına rağmen, eğitim-öğretim dili olarak Tuva'da Sovyetlerin çöküşüne kadar ikinci dil olarak kalmıştır. Resmî dil Rusça olmuş öğrencilerin başarı oranları bildikleri Rusçayla değerlendirilmiştir. Buna karşılık Tuva yazarları edebî ürünlerinin çoğunu kendi dillerinde yazmışlar ve özellikle köylerde konuşma dili her zaman Tuva Türkçesi olmuştur. Kızıl'da bir berber salonunda karşılaştığım Rus köylüsü, yanındaki on yaşındaki kızının hiç Rusça bilmediğinden yakınıyordu. Çünkü arkadaşlarının hepsi Tuva çocuklarıymış ve kendi aralarında Tuvaca konuşuyorlarmış. Tuva'da dinlediğim bir anektodu da buraya alayım:

Köyün birinde Tuva Türkleriyle Ruslar karışık olarak yaşıyorlarmış. Tuva bir ailenin iki çocuğu küçük yaşta öğrenim için şehre gitmişler. Döndüklerinde anne babalarıyla anlaşamıyorlarmış. Çünkü çocuklar Tuvacayı, anne babaları da Rusçayı bilmiyormuş. İmdatlarına Rus komşuları yetişmiş. Çünkü komşuları köyde Tuva Türkçesini de öğrenmiş.

Enstitü üyesi ilim adamları, müşterek çalışmalarının ürünü olan yaklaşık 20 bin kelimelik *Tuvaca-Rusça Sözlüğü*¹⁶ 1955 yılında çıkarmıştır. Aynı sözlüğün son bölümüne Ş.Ç. Sat'ın "Tuvinskiy Yazık" (Tuva Dili) başlıklı gramer çalışması da girmiştir.¹⁷ Tuva Türklerinin yetiştirdiği ilk profesör olan Sat'ın bundan sonra yaptığı *Tuvacada Zarf Fiiller*¹⁸ ve *Günümüz, Tuva Yazı Dili*¹⁹ adlı çalışmaları da kayda değer.

16 *Tuvinsko-Russkiy Slovar*, Moskova 1955.

17 *a.g.e.*, s. 615-721.

18 Sat, S.Ç., *Priçastie v Tuvinskom Yazıke*, Kızıl 1959.

19 Sat, S.Ç., *Salzafımaa*, E.B., *Amgtı Tıva Literaturlug Dil*, Kızıl 1980.

A.A. Palmbah'la beraber Tuvaca üzerine en çok çalışma yapan ilim adamlarından biri olan F.G. İshakov *Tuvinskiy Yazık - Oçerk Po Fonetike* başlıklı çalışmasını 1957 yılında bastırmıştır.²⁰ Eserde Tuvacanın ses bilgisi diğer lehçelerle karşılaştırmalı olarak verilmektedir. F.G. İshakov'un, A.A.Palmbah'la beraber hazırladığı *Tuva Dili Grameri - Ses ve Şekil Bilgisi*²¹ adlı eser Tuvaca hakkında günümüze kadar yapılan en önemli gramer çalışmasıdır. Eserin büyük bölümü, Tuva Türkçesindeki ses ve şekilleri diğer Türk lehçeleriyle karşılaştırmalı olarak vermekte ve bunların kökenini göstermektedir.

1946 yılından başlayarak *Ulug Hem* adında, Tuva edebî ürünlerinin yer aldığı dergi çıkmaya başlamıştır. Bu dergi günümüzde de yayını sürdürmektedir.

1955 yılında çıkarılan *Tuvaca-Rusça Sözlük* yine TDLTEŞİ üyelerince biraz daha genişletilerek (yaklaşık 22 bin kelime) bastırılır.²² Aynı enstitü elemanlarının çalışmasıyla 32 bin kelimelik *Rusça-Tuvaca Sözlük* 1980 yılında çıkarılmıştır.²³

Geçen süre içerisinde Tuvaca üzerine çalışma yapan ve Tuva Türkü olmayan bilim adamlarından yukarıda sırası geldikçe bahsettik. Tuvacılar kendi içlerinden de Ş.Ç. Sat'ın dışında birçok bilim adamı çıkarmışlardır. Bunların en önemlisi, bizzat Tuva Türkçesini öğrenmemde katkısı bulunan, D.A. Monguş ilk akla gelenidir. D.A. Monguş, *Tuvacada Geçmiş Zaman Şekilleri*²⁴, beş bin kelimelik *Rusça-Tuvaca Öğrenim Sözlüğü*²⁵ adlı eserleri, birçok ders kitabını yazmış ve birçok da eserin düzeltmenliğini yapmıştır. D.A. Monguş günümüzde de bu çalışmalarına devam etmektedir.

20 İshakov, F.G., *Tuvinskiy Yazık Oçerk Po Fonetike*, Moskova-Leningrad 1957.

21 İshakov, F.G., Palmbah, A.A., *Grammatika Tuvinskogo Yazıka-Fonetika i Morgologiya*, Moskova 1961.

22 *Tuvinsko-Russkiy Slovar (Tiva-Orus Slovar)*, Moskova 1968.

23 *Russko-Tuvinskiy Slovar (Orus-Tiva Slovar)*, Moskova 1980.

24 Monguş, D.A., *Formu Proşedşego Vremeni Izvyavitelnogo Nakloneniya v Tuvinskom Yazıke*, Kızıl 1963.

25 Monguş, D.A., *Russko-Tuvinskiy Uçenny Slovar*, Moskova 1988.

Z.B. Aragaçi, A.K.Delger-ool, A.Ç.Kunaa, E.B.Salzinmaa, M.D.Biçe-ool, Y.Ş. Hertek, Y.Ş. Künzegeş, M.H. Sarıkay, K.A. Biçeldey, Ç.M. Dorju, K.B. Kuular, B.İ.Tatarintsev (Musevî kökenlidir.), Z.B. Çadamba, Z.B. Samdan Tuvaca hakkında araştırmalar yapan bilim adamlarından ilk akla gelenler.

Batıda Tuvaca üzerine en ciddî araştırmalar Karl Heinrich Menges tarafından yapılmıştır. Menges, *Central Asiatic Journal*'da yayımladığı üç makaleyi²⁶ daha sonra *Fundameta*'da "Das Sojonische und Karagassische"²⁷ adıyla özetlemiştir.

Sovyetlerin çöküşü ve Tuvanın muhtar bir cumhuriyet olduğu zamana kadar (28 Ağustos 1991) Tuvaca üzerine yapılan çalışmalar komünist sistemden olur almak zorundaydı. Çünkü eserlerin kontrolü ve basımı tamamıyla devlet tekelindeydi. Yeni oluşturulmaya çalışılan bir yazı dili üzerinde yapılacak ilk iş, o dilin hangi temeller üzerine oturtulacağına cevabının bulunmasıdır. Nitekim 1930-40'lı yıllarda Tuvacayla ilgili bu tür tartışmaların yoğunlukla yaşandığını görüyoruz. Bu tartışmalar sonunda Tuvacanın merkez ağız yazı dili hâline getirilir. Yazı dili dışında kalan ağızlarla ilgili de yeterince denilebilecek araştırma ve inceleme yapılmıştır.

Komünist sistem zamanında ideolojiden uzak kalmış edebî metinler de bulunabilir. Bu metinler daha çok yüzyıllardır halkın muhayyilesinde yaşayıp, nesilden nesile aktarılan kahramanlık hikâyeleri (masalları)dır. Bu metinlerin çoğu da derlenip basılmıştır. Ayrıca bu tür metinlerde günümüz yazı dilinde kullanılmayan ve ortak Türkçenin malı olan yüzlerce kelime bulunmaktadır. Meselâ "yaş" (bir yıl anlamında) kelimesi yerine günümüz Tuva Türkçesine "har" (bu kelime 'kar' kelimesinden gelmektedir ve yılda bir defa gelen bir mevsimi ifade etmesiyle 'yaş' anlamında kullanılmaktadır.) kelimesi

26 Menges, K.H., 1. "The South-Siberian Turkic Languages I, General characteristics of their phonology" *Central Asiatic Journal*, 1:2 (1955), 107-126, 2. "The South-Siberian Turkic Languages II: Notes on the Samoyed Substratum", *Central Asiatic Journal*, 2:3 (1956), 161-175, 3. "Die süd-sibirischen Türk-Sprachen III: Die Tuba-Sprachen Sojon und Karagas. zur Charakteristic einer einzelnen süd -sibirischen Gruppe" *Central Asiatic Journal*, 4 (1958).

27 Menges, K.H., "Das Sojonische und Karagassische", *Philologiae Turcicae Fundamenta I*, Wiesbaden 1959, s. 640-670.

kullanılmaktadır. Oysa kahramanlık hikâyelerinde sıkça “çaş, (<yaş) çašta- (yaşa-) kelimeleriyle karşılaşılmaktadır.

Tuva’da son yıllarda yeniden Lâtin kökenli alfabeye dönüş tartışmaları da yaşanmaktadır. Milliyetçi aydınlar daha çok Lâtin kökenli geçiş taraftarıdır. Aydınların çoğu da bu geçişin malî portesinin küçük Tuva Cumhuriyetince karışlanamayacağı görüşündedir.

Gerek Tuva’nın başkenti Kızıl’da açılan Tıva-Türk Lisesi gerekse Tuva’dan gelerek çeşitli Türk üniversitelerinde öğrenimlerini gören Tıvalı öğrenciler Türkiye Türkçesinin Tuva’da öğrenilmesine ve yaygınlaşmasına sebep olmaktadır. Türkiye üniversitelerinde (şimdilik Ankara, Gazi, Atatürk, Muđla Üniversitelerinde) açılan Çağdaş Türk Lehçeleri bölümlerinde yapılan ve yapılmakta olan Tuvacayla ilgili çalışmalar bu küçük Türk Cumhuriyetinin ülkemizde sadece dil yönüyle değil diğer yönleriyle de tanınmasına sebep olacaktır.